

УДК 316.62

ПОСТНЕКЛАСИЧНИЙ РАКУРС СТРАТЕГІЙ ОСОБИСТІСНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Дворник М.С., к. психол. н.,
викладач кафедри практичної психології
Херсонський державний університет

Статтю присвячено розгляду поняття стратегій особистісної ефективності та обґрунтуванню методологічної переорієнтації з класичних і некласичних уявлень на постнекласичне трактування. Висвітлено базові ознаки сучасних практик ефективності на фоні трансформаційних процесів. Запропоновано стратегію пошукової активності як магістральної в досягненні особистісної ефективності.

Ключові слова: *постнекласика, трансформації, практики, особистісне майбутнє, маргінес, благополуччя, успіх, стратегії особистісної ефективності.*

Статья посвящена рассмотрению понятия стратегий личностной эффективности и обоснованию методологической переориентации с классических и неклассических представлений на постнеклассическую трактовку. Освещены базовые признаки современных практик эффективности на фоне трансформационных процессов. Предложена стратегия поисковой активности как магистральная в достижении личностной эффективности.

Ключевые слова: *постнеклассика, трансформации, практики, личностное будущее, маргинес, благополучие, стратегии личностной эффективности.*

Dvornyk M.S. THE POSTNONCLASSICAL ASPECT OF PERSONAL EFFECTIVENESS' STRATEGIES

The article considers the concepts of personal effectiveness' strategies and justification of the methodological shift from the classical and nonclassical representations to postnonclassical interpretation. It is highlighted the basic features of modern effectiveness' practices amid the transformation processes. The strategy of search activity as a backbone in personal effectiveness' achieving is offered.

Key words: *postnonclassics, transformation, practices, personality's future, marginesy, well-being, personal effectiveness' strategies.*

Постановка проблеми. Сучасне знання усе частіше враховує порухи особистісних самовиявів, і не лише наукових, але й побутових, повсякденних. Буденність цікавить дослідників через її життєву правду, щирість, адже неможливо ґрунтовно дослідити те, що не практикується й не аналізується з точки зору суб'єктивних процесів. Постнекласика як чергова картина світу апелює до процесуальності, контекстуальності й ризоморфності, якими насичене повсякденне життя сучасної особистості. І саме точка зору трансформаційного, плинного сьогодення має стати провідною для трактування категоріального апарату науки.

Стратегії особистісної ефективності в постнекласичному сенсі пов'язуються зі шляхами самореалізації в умовах соціуму, який знаходиться в стані кризи, демонструючи низький рівень розвитку виробництва, але при цьому схильний до пошуку нових форм балансу, зокрема в наслідуванні готових зразків інших культур. Де-факто сьогодні в Україні демократичні традиції не реалізуються в повній мірі, погіршується стан економіки та знижується рівень задоволення елементарних потреб громадян,

що призводить до суспільної та особистісної маргіналізації. Суперечність бажаного та дійсного, різноманітних цінностей, світоглядів, життєвих позицій як внутрішній психологічний конфлікт поступово стає нормою, що диктує нові правила розуміння самоефективності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Постнекласичними дослідженнями в психології активно займаються К. Джерджен, Ю. Зінченко, Дж. Кресвел, Т. Титаренко, Н. Чепелева. Поняття стратегій та ефективності в соціогуманітаристичі розкривається здебільшого через застосування таких конструктів, як життєві перспективи та горизонти, плани та програми (Б. Братусь, М. Галушко, Є. Головаха, П. Жане, А. Кронік, Ж. Нюттен, В. Семенова, Н. Соболева, А. Тверські тощо), прогнозування, проектування, життєтворчість, життєва компетентність (Г. Балл, Н. Богданова, О. Киричук, І. Єрмаков, М. Савчин, Л. Сохань, К. Шкарлатюк, В. Ямницький та інші), життєві домагання, завдання, життєконструювання (О. Кляпець, О. Кочубейник, В. Крайчинська, Б. Лазоренко, Т. Ларіна, Л. Лепіхова, Т. Титаренко, К. Черемних), од-

нак більш специфічним все ж є формулювання «життєві стратегії» (К. Альбуханова-Славська, З. Бауман, П. Бергер, О. Злобіна, Т. Лукман, Т. і Ю. Резнік, А. Шюц). В останніх публікаціях А. Кабиш-Рибалки, І. Кудінова, К. Мілютіної наголошується на важливості оптимізації та гармонізації стратегій життя, конфігурування в них ціннісних орієнтацій, самоактуалізації творчого потенціалу, життєвої перспективи, життєвого стилю й адаптивності. Ефективність особистості в більшості нових досліджень ототожнюється з концептами потенціалу, успіху, ініціативності, зрілості (Н. Маринець, І. Силадій, Р. Труляев). Однак умови нестабільного соціального середовища як об'єктивна складова особистісних стратегій не встановлюються дослідниками як базис для методологічної переорієнтації в розумінні розгляданої проблематики.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в розкритті трактування стратегій особистісної ефективності з позицій постнекласичної картини світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Постнекласика – це парадигма становлення та самоорганізації. На відміну від класичних пріоритетів об'єктивності та некласичного прагнення знайти вірні способи дослідження й опису дійсності, постмодерн апелює до постійного перебування суб'єкта всередині знання. Тобто постнекласичний суб'єкт – людина – є творцем, носієм та виконавцем усіх досліджуваних контекстів та взаємодій. Особистість в епоху постнекласики має рухливу, змінювану, динамічну ідентичність, далеку від класичних понять гармонії, зрілості й усталеності. Як зазначає Т. Титаренко, «життєвий світ постмодерної особистості не збігається ні із зовнішнім, ні з внутрішнім світами, будучи їхньою рухомою проекцією, що має простір значущих стосунків і час самотворення». Так ми вибудовуємо свою «Я-концепцію» і щоразу маємо бути готовими вносити корективи, адже будь-яка нова криза підточуватиме фундамент.

Для сучасної людини важливим є відчуття суб'єктивного благополуччя, яке, ніби глобальний психологічний захист, виростає на уламках крихких соціальної, економічної, політичної систем. Індустріальні цінності дисципліни, успіху, досягнень, накопичення поступово замінюються потребами в осмисленості, усвідомленості життя, визнанні, спілкуванні, інтелектуальному та естетичному задоволенні [10].

З точки зору постнекласики, існування людини можливе за умови її діалогу зі світом, створення поля для обговорення

рішень, конституювання себе через соціум. З цього приводу доречним є і позиція гештальт-підходу, що наголошує на існуванні особистості лише там, де є контакт. Отже, зустріч, спілкування стають рушіями самоконструювання, власного створення і видозмін.

Тлумачення слова «стратегія» також містить аспект людських взаємодій, а саме їхню організацію із максимальним урахуванням можливостей, перспектив, засобів діяльності суб'єктів, а також труднощів й конфліктів, що стають на заваді здійсненню певних завдань. Перш за все стратегія розглядалася як форма поведінки суб'єкта в умовах боротьби, трактувалася як досягнення перемоги, забезпеченої за рахунок мінімальних витрат. Стратегія – це мистецтво економії засобів у здійсненні результативних дій. У цьому плані стратегічне мислення оцінювалося як здатність людського розуму до особливих хитрощів, прийомів, маневрів, що змушували суперників долучитися до визначеної логіки розгортання взаємодій [4].

Дж.Д. Вільямс щодо розуміння стратегії писав: «існує деякий план, настільки вичерпний, що не може бути порушеним діями супротивника або природи, оскільки все, що може зробити опонент або природа разом із набором наших можливих дій, є частиною опису стратегії» [2]. Ця думка ілюструє природність, включеність стратегії до повсякденного плину життя та їхню максимальну прорахованість.

Оскільки в стратегії план реалізації є важливішим за план обґрунтування, головною фігурою стратегії є сам суб'єкт. І саме в суб'єкті, у його поведінці, висловлюваннях неявним чином синтезуються теоретичні та практичні, методологічні й технічні аспекти стратегії. Однак стратег не може залишатися поза суспільством, тому вибудовує загальний соціальний простір, що задає порядок майбутніх соціальних взаємодій. І хоч кожен із суб'єктів дотримується своєї власної стратегії, реалізується загальна стратегія взаємодії, вироблена як певне узгодження різноманітних установок та орієнтацій. Отже, через одноосібну стратегію створюється широке поле соціальної гри, в якій констатуються форми соціального простору, правила міжсуб'єктних контактів, продукти порівняння різних інтересів та орієнтирів [4].

З цього ракурсу соціологи Т. і Ю. Резніки наголошують на понятті «життєві стратегії», які включають надситуативні та інтегративні (здатність підніматися над рівнем конкретної життєвої ситуації й утримувати цілісне уявлення), довготривалі та пер-

спективні орієнтації особистості. Життєві стратегії, на думку авторів, враховують соціальні орієнтації (досягнення бажаного соціального положення шляхом включення до певних соціальних груп), культурні орієнтації (прагнення до суспільних ідеалів та прийняття певних культурних зразків) та особисті орієнтації (персональні уявлення про життя). І саме такі орієнтації визначають особисте, соціальне та культурне майбутнє людини [8].

Згідно з Г. Мінцбергом і колегами термін «стратегія» включає і такий концепт, як образ майбутнього стану суб'єкта. Тобто, застосовуючи певні стратегії, особистість мимовільно «включає» власні спрямування в майбутнє [6].

Проектування майбутнього – це його створення, відчуття, осмислення й проживання. Якщо застосовувати фрейдистську метафору, можна уявити, що при конструюванні майбутнього Его, стаючи виконавцем, планувальником, борцем, долає архаїчні сили Ід та Супер-Его. Елемент боротьби в життєздійсненні почасти стає чи не найвирішальнішим у досягненні самоєфективності. Сьогоднішня особистість схильна сама обирати свій шлях, відмежовуючись від настанов й канонів, вона вибудовує, створює, конструює власне майбутнє, стає повноправним автором свого життя.

Сучасна людина, особливо молода, шукає взірці та еталони, однак, перебуваючи в потоці численних ідентифікацій, вона також схильна чинити спротив, вирізнятися, демонструвати унікальність. Тож для багатьох життєві стратегії є невизначеними, спрямованими здебільшого на пристосування, виживання, потік. Саме така невизначеність, дуальність стає придатним середовищем для процесів маргіналізації.

Стратегічність – це спрямованість загалом на позитивний результат. Хоча, з огляду на сучасність, не можна поза увагою залишити деструктивні стратегії, що обираються особистістю несвідомо (як наслідок обмеженості життєтворчих виявів), або навіть свідомо (як прагнення до «челенджу», перестрибування за рамки себе в пошуках нового досвіду).

І. Кудінов висуває думку, що оволодіння майстерністю стратегії життя відображає здобуття особистістю свого місця в еліті [5]. Однак постнекласика декламує здебільшого маргінес, що стирає межі між соціальними статусами, поміщуючи індивіда в перехідне становище пошуку нових відносин, зв'язків, набуття нових якостей.

У класичному варіанті такий стан периферійного перебування особистості в межах певного соціального середовища

«відображає протиріччя між діями чужого елементу, обумовленими бажанням інтегруватись у середовище й приєднатись до використання дефіцитного капіталу групи, і реакцією «ядра групи» та «усталених елементів» на ці дії, в основі якої лежать механізми відчуження та соціального виключення «чужих» [1].

О. Бутиліна акцентує увагу на двох можливих стратегіях поведінки маргіналів у ситуації їх виключення, відчуження. Перша стратегія – це негативна адаптація: конфлікт з оточенням, коли дії та вчинки маргіналів розцінюються як девіантні. Способами реалізації цієї стратегії може бути, по-перше, гострий конфлікт, активний протест, навмисне чи ненавмисне порушення соціально визнаних норм поведінки. З іншого боку, «викинуті» на суспільне узбіччя можуть проявляти пасивну девіацію, яка виявляється в неагресивній поведінці, асоціальному способі життя, відсутності спроб щось змінити.

Друга стратегія – це позитивна адаптація до умов і вимог оточення та формування відповідної ідентичності. Маргінальні утворення втрачають ознаки перехідності, приймають «правила гри», що нав'язуються стійкими елементами групи. Ця може реалізовуватися шляхом пасивного зовнішнього прилаштування до групи, яке проявляється виключно на поведінковому рівні, коли дії та вчинки індивідів відповідають правилам, встановленим у групі, проте цінності, ідеали, переконання не інтеріорізовані; або ж шляхом активної інтеграції в певне соціальне середовище, внутрішнього прийняття цінностей та норм, виправдання очікувань оточення.

Маргінальним представникам суспільства, за термінологією Т. і Ю. Резніків, загалом властиві стратегії життєвого благополуччя, засновані на рецептивній, «здобуттєвій» активності, яка може набувати споживацько-накопичувальних та паразитарно-експлуататорських форм [8]. Однак вже сама методологічна переорієнтація розуміння маргінальності звертає до ситуативності застосування особистістю таких дій, що можуть переростати в бажання змін не тільки свого матеріального та соціального статусу, але і життєвого світу в цілому. В один момент часу постмодерна особистість може прагнути до максимального задоволення своїх потреб у конкретних благах, а виїшовши на інший рівень взаємодій і реалізуючи стратегії найвищої самореалізації – обмежувати використання цілепокладання як інструмента конкретизації та практичного втілення життєвих смислів.

Саме ситуативна складова, наголошує К. Мілютіна, визначає реальну успішність

життєдіяльності особистості. Рушіями вибору життєвих стратегій дослідниця називає такі екзистенційні механізми, як прагнення / уникання самотності, прагнення / уникання свободи, пошук / втрата сенсу життя, прагнення / уникання смерті [7].

Постмодерна маргінальна особистість схильна сама обирати позитивний чи негативний бік трактування своїх можливостей у побудові життя, вона як ніколи раніше володіє волею самовираження. Маргіальність як протиріччя між бажаним та дійсним, відчуття неналежності до жодного з варіантів буття вже давно не розглядається лише як негативна риса. Творчий потенціал, відкритість новим способам існування, здатність побачити непомічене, відстороненість й раціональність мислення, активність й ініціативність – також характеристики маргіналів. Знаходячись у проміжному становищі, не належачи до жодного із традиційних середовищ, особистість здатна частково асимілюватися до кожного з них, тим самим проявляти свою творчу потенцію, сприяти виробленню соціально-психологічних нововведень.

«Змінні, що концептуалізують особистість, – пише Т. Титаренко, – відтворюють її найбільш дивну здатність, а саме можливість адаптуватися до неймовірно різних фізичних умов, до численних суспільств з дуже несхожими соціально-економічними укладами, до різних міжособистісних контекстів» [9]. Тому особистісна ефективність – справа роботи над собою, подолання перешкод, пошук варіантів поставання.

Головним джерелом зростання, за А. Бандурою, є не просто віра в себе, позитивне налаштування на діяльність, а пережитий досвід успіху, який і надає впевненості. Лише в активній діяльності, неперервних спробах у вирішенні завдань можуть конституюватися стратегії особистісної ефективності.

Розуміючи самоефективність як цілеспрямоване використання базових можливостей людини, А. Бандура виокремив п'ять синхронно діючих здатностей: мова, знання і навички, передбачення, саморегуляція, самоаналіз. Ці здатності при їх пропорційному врахуванні дійсно працюють на забезпечення високої особистісної ефективності [9]. Та люди, які володіють нею в класичному розумінні, схильні вважати, що контролюють власне життя завдяки прийнятим рішенням та поведінці. Однак тотальний контроль над власним життям – це зовсім не ефективність, а, скоріше, шаблон, особливо, у постнекласичному контексті.

Сучасна ефективна особистість має тенденції спиратися на власні стани, пережи-

вання, перебувати в потоці свідомості. Ця феноменологічність стосується континуальності, протяжності таких бандурівських факторів самоефективності, як переживання власних успіхів, приклад інших людей, соціальне переконання та переживання емоційних та фізіологічних станів. Йдеться знову ж таки про унікальний індивідуальний досвід особистості.

Варіативність використання певних дій, набуття особистого досвіду вкладається в такий постнекласичний конструкт, як практики. Соціально-психологічні практики переорієнтовують наукову та побутову увагу з проблем «що?» і «чому?» на з'ясування стратегій «як?».

Концепт соціально-психологічних практик вказує на певний спосіб особистісного конструювання та перетворення світу в умовах повсякденності. Це щоденні звичні вчинки, поточні події, зрозумілі та передбачувані акти. «Те, що увійшло в нашу практику, – говоримо ми в повсякденні, – стало комфортним та найбільш прийнятним особисто для нас». Однак тут не йдеться про сталість, ригідність ситуації, практики навпаки наділені трансформувальним змістом. Саме зміни, перетворення стають рушіями ефективності, однак за умови наявності знайомих контекстів.

В. Волков підкреслює, що практики та їх суб'єкти не можуть існувати поза конкретними простором, часом, метою, тобто розглядатися в «сирому» інструментальному вигляді. Така контекстуальність свідчить про те, що практики конституюють та відтворюють ідентичності, розкривають основні способи соціального існування, можливі в культурі в цей момент історії [3].

Стратегії особистісної ефективності як практики стають контекстуальними, закладаючи фундамент прийнятного, узвичаєного, проблематизованого особистісного стилю. А стиль – це завжди індивідуалізація, вибудовування дійсності на основі суб'єктивних відчуттів. І якщо йдеться про особистісну ефективність, то уваги заслуговує феномен суб'єктивного благополуччя, пов'язуваний із позитивними емоціями, відчуттям щастя, високої якості буття. І ці аспекти є самооцінковими, аналітичними, виокремлюваними із загального та підкреслюваними приватним.

У будь-якій діяльності постмодерна особистість «чіпляється» за слова, смисли, створює плетиво асоціативного змісту, який раз-у-раз стає ґрунтом для подальшої пошукової активності. За В. Ротенбергом та В. Аршавським, психофізіологічна концепція пошукової активності полягає в здібності людини діяти в ситуації з невизначе-

ним прогнозом результатів діяльності, але з постійним їх урахуванням, що є фактором зумовлення активної позиції щодо взаємодії особистості з соціумом та усунення великої кількості ризиків для соматичного та психічного здоров'я. Пошукова активність є природним дослідницьким шляхом спроб та помилок через інсайти до нових, творчих рішень.

Саме пошукова активність може стати магістральною стратегією особистісної ефективності, адже методологічно вдало вписується в постнекласичний світогляд постійного поставання. Процесуальність безперервних змін, руху без зупинок, недосяжності бажаних ідеалів та виживання здатна обґрунтувати новий погляд на ефективність, успіх, компетентність.

Похідні від пошукової активності, у свою чергу, можуть складати насичений спектр стратегій самоефективності. Це і відношення до індивідуального здоров'я, визнання, особистісного зростання, і погляди на особистісний потенціал, здібності, обдарованість, таланти, досягнення, і прояви соціального інтелекту та емоційної культури, і позиція щодо опанування та подолання дисбалансу тощо.

Наголосимо, що постнекласичний погляд на стратегії особистісної ефективності не нівелює наукові надбання, факти й закономірності, виявлені в попередніх парадигмах, а переміщує акценти на процесуальність й контекстуальність психічного життя сучасної людини, враховуючи поширення доступності знань, інформаційну перевантаженість, трансформаційність соціально-економічних умов, глобалізацію та інші значущі механізми людської реальності. Поставати як ефективна особистість означає йти в ногу з часом, цінуючи вже набутий досвід і перевіряючи, втілюючи тільки підготовані, незрілі інтенції.

Висновки з проведеного дослідження.

Наразі до наукових пошуків усе частіше долучається поняття стратегій особистісної ефективності, що є особливо цікавими з точки зору постнекласичної картини світу. Побудовування повсякденних особистісних стратегій звертається до самої природи людини, спрямованої на соціальні ігри, створення прогнозів, пошуки подолання протиріч. Динамізм, мінливість ідентичності сучасної людини може вгамуватися лише відчуттям суб'єктивного благополуччя на межі соціальних контактів завдяки ситуативному вибору. Свобода самовиявів, з одного

боку, маргіналізує, позбавляє стабільності, а з іншого – надає можливості для переживання успішного досвіду. Тому, перебуваючи в потоці, практикуючи конвенційну реальність, особистість має змогу зняти питання про сталі оцінки своєї діяльності. Тепер особистість іде шляхом суб'єктивних відчуттів, реалізуючи свою базову здатність до пошукової активності. Отже, постмодерні стратегії ефективності особистості – це поставання, пошук, калейдоскоп прийнятих і не прийнятих рішень, щиро вплетених у повсякденний контекст життя.

Варіанти вирішення життєвоважливих протиріч, проблемних ситуацій, що виникають у процесі життєдіяльності соціального суб'єкта, ще не раз будуть турбувати дослідницькі спільноти, тому перспективним ми вважаємо емпіричні дослідження й типологізацію стратегій особистісної ефективності на основі поданих методологічних орієнтацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бутиліна О.В. Маргінальна ситуація: структура та соціальні наслідки [Електронний ресурс] / О.В. Бутиліна // Український соціум. – 2012. – № 2. – С. 17–25. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Usoc_2012_2_4.pdf.
2. Вільямс Дж.Д. Совершенный стратег, или Бу-кварь по теории стратегических игр / Дж.Д. Вильямс ; [под ред. И.А. Полетаева]. – 2-е изд. – М. : УРСС : Кн. дом «Либроком», 2009. – 268 с.
3. Волков В.В. О концепции практик(и) в социальных науках / В.В. Волков // Социологические исследования. – 1997. – № 6. – С. 9–24.
4. Кемеров В.Е. Стратегия // Социальная философия: Словарь / В.Е. Кемеров, Т.Х. Керимов. – М. : Академический Проект, 2003. – 427 с.
5. Кудінов І.О. Стратегія суб'єкта життя: напрями гармонізації та оптимізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nora_2013_115_4.pdf.
6. Минцберг Г. Стратегический процесс. Концепции. Проблемы. Решения / Г. Минцберг, Дж. Куини, С. Гошал. – СПб. : Питер, 2001. – 688 с.
7. Мілютіна К.Л. Психологія зміни життєвої стратегії особистості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/pspo_2013_38\(2\)_9.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/pspo_2013_38(2)_9.pdf).
8. Резник Т.Е. Жизненные стратегии личности / Т.Е. Резник, Ю.М. Резник // Социологические исследования. – 1995. – № 12. – С. 100–105.
9. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості / Т.М. Титаренко. – К. : Марич, 2009. – 232 с.
10. Титаренко Т.М. Постмодерна особистість у динаміці самоконструювання / Т.М. Титаренко // Актуальні проблеми психології. Психологічна герменевтика. Т. 2. – 2010. – Вип. 6. – С. 5–14.